

چاپ اسکناسهای انگلیس برای ایران در جنگ جهانی دوم

زمینه چینی برای چنگ اندازی

بر ایران زمین!؟

دکتر علی شرقی

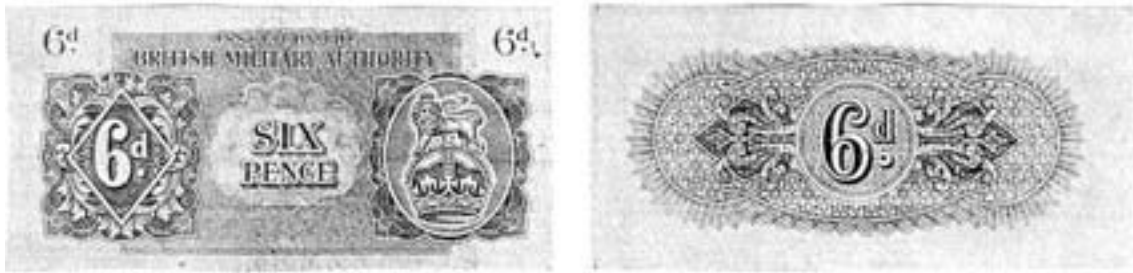
اقتصاددان، پژوهشگر

در گرماگرم جنگ جهانی دوم و هنگامی که سپاه انگلستان تا اندازه‌ای احساس پیروزی می‌کرد، ناگهان دولت فاشیستی ایتالیا در اکتبر ۱۹۴۰ اعلام کرد که با انگلیس وارد جنگ شده است؛ با این هدف که منافع انگلیسی‌ها را در شمال آفریقا به خطر اندازد. پیش از این رویداد، آفریقا به سه بخش فرانسوی، انگلیسی و ایتالیایی تقسیم شده بود، ولی بیشتر شمال و باختر آفریقا بویژه کشورهای نفت خیز و پیرامون کانال سوئز در دست دولت انگلستان بود. با این وضع تازه، دولت انگلیس نگران چنگ اندازی احتمالی ایتالیا بر منابع نفتی منطقه و کانال سوئز (تنه‌راه دریایی از مدیترانه به منطقه خاورمیانه) شد و در صدد افزایش نفوذ و کنترل بیشتر بر نواحی زیر سلطه خویش در آفریقا و خاورمیانه برآمد. دولت انگلستان همچنین با توجه به هزینه‌های سرسام‌آور جنگ، از دیدگاه مالی نیز سخت زیر فشار بود؛ آمریکا هم هنوز وارد جنگ نشده بود و بدین سان انگلیسی‌ها رفته رفته خود را تنها و بی پشتیبان می‌یافتند.

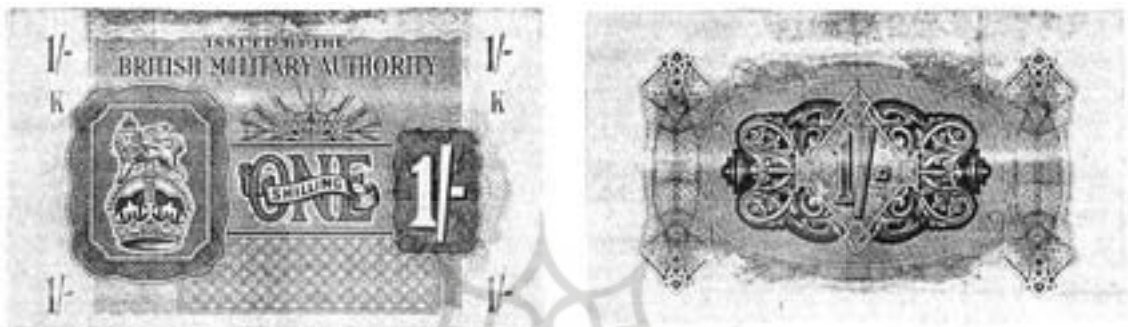
ارتش انگلستان برای نگهداری سرزمینهای زیر تصرف خود که از شمال آفریقا و کمابیش سراسر خاورمیانه تا مرز ایران را در بر می‌گرفت، باید راهکارهای تازه‌ای برای دستیابی به منابع مالی در پیش می‌گرفتند، زیرا پاسداری از سرزمینهای اشغال شده و پرداخت هزینه نگهداری آنها، از دید استراتژیک اهمیت بسیار داشت. از این رو انگلیسی‌ها برای تأمین منابع مالی مورد نیاز خود، چاره را در این دیدند که از سوی متفقین اسکناسهایی (و طبیعی است بی‌پشتوانه) با عنوان اسکناسهای نظامی برای پرداخت هزینه‌های جنگی در شمال آفریقا و خاورمیانه چاپ و منتشر کنند. اما مشکلی که در این فرایند وجود داشت این بود که هر کشور واحد پول جداگانه داشت؛ برای نمونه، واحد پول در تریپولی لیر، در ایتوبی ماریاترزا، در مصر پوند و در سومالی و عدن روپیه بود.

دست‌اندر کاران انگلیسی تصمیم گرفتند برای از میان برداشتن مشکل و آسان کردن کار در سیستم پولی این کشورها تغییری بدهند و سرانجام واحدهای پولی تازه‌ای شامل پنس، شیلینگ، لیر و قرش به شرح زیر در نظر گرفتند:

الف: برای کشورهای واقع در منطقه نایروبی تا بنغازی «پنس» انتخاب شد که نمونه پشت و روی اسکناس با این واحد، در زیر دیده می شود:

ب: برای سومالی و مصر شیلینگ انتخاب شد که پشت و روی اسکناس با این واحد در زیر آمده است:

پ: برای نواحی شمال و باختر آفریقا یعنی لیبی و پیرامون آن واحد لیر را برگزیدند که نمونه پشت و روی آن به گونه زیر است

ت: برای کل خاورمیانه واحد قرش و برای برخی کشورها با توجه به شیوه تلفظ این واژه، قرش (جمع قرش) را برگزیدند که نمونه اسکناسها با این واحد، در زیر نشان داده شده است:

اندازه‌ها کمابیش ۵۰٪ اندازه واقعی است

اسکناس‌ها همگی روی کاغذهای کمابیش معمولی و با طرحی بسیار ساده چاپ شده و در بالای آنها به انگلیسی و گاهی به انگلیسی و فرانسوی این جمله آمده است: «از سوی مقامات نظامی متفقین انتشار یافته است» (Issued By The Allied Military Authority) اعداد مربوط به ارزش اسکناسها به عربی و لاتین است. واژه‌های قرش یا قروش نیز به خط عربی و معادل آن Piastres نگاشته شده است. در پایین اسکناسها جمله «طبع بامر السلطه العسکره المتحالفه» به عربی چاپ شده است که ترجمه همان جمله انگلیسی یاد شده در بالا است. این اسکناسها را اسکناسهای «AMA» متفقین نیز می‌خوانند.

شگفت‌انگیز اینکه، در میان این اسکناسها، اسکناسهایی نیز به ارزش ۵، ۱۰، ۲۰، ۵۰ و ۱۰۰ ریال برای ایران چاپ شده است. با توجه به این واقعیت که ایران هرگز در شمار مستعمرات انگلیس نبوده، وجود این اسکناسها نه تنها شگفت آور، که بسیار پرسش برانگیز است. چگونه ممکن است کشوری برای کشور مستقل و آزاد دیگری چون ایران که به هر دو سامان و نظام سیاسی معین و ارتشی کمابیش نیرومند دارد، پول تازه‌ای چاپ کند؟ آنها بی‌آگاهی کشوری که قرار است این اسکناسها در آن به جریان افتند. در این پلبشوی جنگ جهانی دوم، دولت انگلیس چه نقشه‌ای برای ایران در سر می‌پروراند است؟ آیا در اندیشه جنگ انداختن به سرزمین ما بوده است؟

برای پاسخ دادن به این پرسشها، شاید بتوان چنین سناریویی را پیش کشید: دولت «فخیمه» انگلیس در سالهای میانی جنگ جهانی، خود را برنده نهایی جنگ می‌پنداشته و بر این گمان بوده است که پس از پیروزی، ایران را نیز در شمار مستعمرات تازه خود در آورد و با هدف اداره موقت یا دائم ایران، این اسکناسها را فراهم کرده است؛ و گرنه، چاپ پنهانی اسکناس برای کشور مستقل دیگری که حتا در جنگ اعلام بی‌طرفی کرده است، چه معنایی می‌تواند داشته باشد؟ بویژه که انگلستان آنها را پیش از آشکار شدن نشانه‌های ناتوانی نسبی ارتش خود طراحی و چاپ کرده بود.

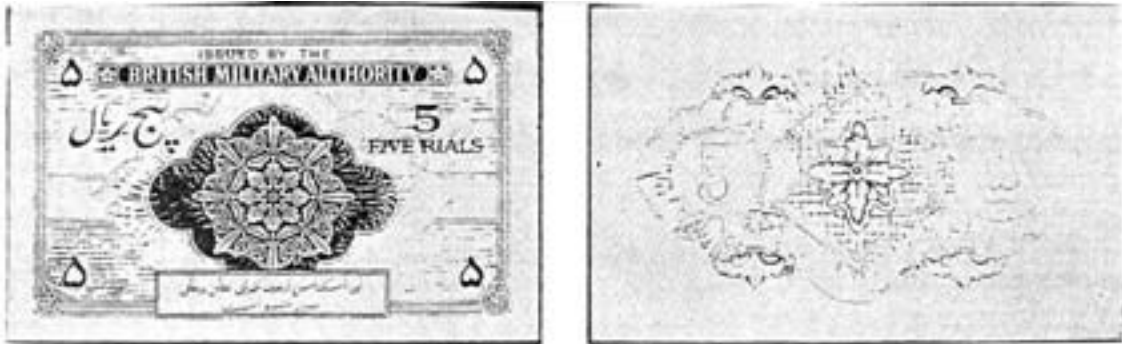
اما حمله‌های پی‌درپی ارتشهای ایتالیا و آلمان به فرماندهی ژنرال رومل (ملقب به روباه صحرا) به نیروهای انگلیسی در بهار و تابستان ۱۹۴۱، مقامات نظامی انگلستان را متوجه این واقعیت کرد که نه تنها پیروزی به سادگی امکان‌پذیر نیست، که احتمال شکست نیز وجود دارد. از این رو سران انگلیس دست‌نیاز به سوی آمریکاییها دراز کردند و کوشیدند آنها را در برابر باصطلاح «قوای محور» به میدان بکشند. درست در همان هنگام، هیتلر نیز مرتکب اشتباه بزرگ خود شد و با نادیده انگاشتن پیمانی که آلمان با اتحاد جماهیر شوروی بسته بود، به آن کشور حمله کرد و بدین سان شوروی‌ها نیز با متفقین همراه شدند.

ولی تا آنجا که به کشور ما مربوط می‌شود، به نظر می‌رسد که وارد شدن آمریکاییها به جنگ و هجوم نیروهای اتحاد جماهیر شوروی به شمال و مرکز ایران (هرچند برای کشورمان بسیار ناگوار و پرهزینه بود) مانع اجرای نقشه شوم انگلیس و چنگ اندازی به خاک کشور ما شده و از همین رو اسکناسهای آنها نیز خوشبختانه کاربرد نیافته است. تا آنجا که از بررسیهای نگارنده بر می‌آید، شوربختانه پژوهشی ژرف از سوی تاریخ‌نگاران ایرانی در این باره انجام نگرفته و امید

است که به این رویداد تاریخی بیشتر پرداخته شود.

اینک به اسکناسهای چاپ شده از سوی ارتش انگلیس می‌پردازیم.

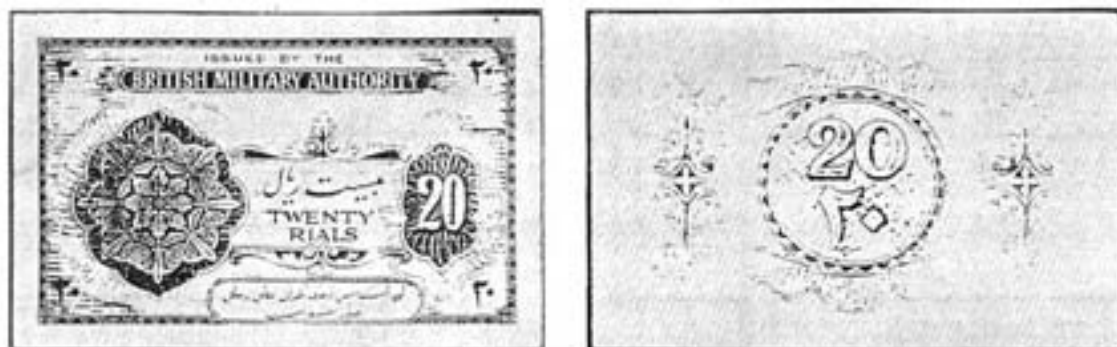
الف: اسکناس ۵ ریالی: بالای اسکناس به انگلیسی نوشته شده «این اسکناس از سوی مقامات ارتش انگلیس صادر شده است» (Issued By The British Military Authority) در چهار طرف این اسکناس چهار بار عدد ۵ فارسی و در میانه سمت راست عدد 5 لاتین و در زیر آن ۵ ریال و در سمت چپ عبارت پنج ریال به فارسی چاپ شده است. واژه

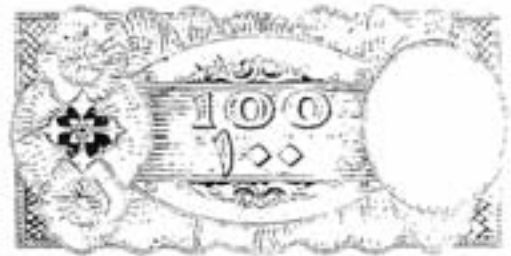

«پنج» فارسی با خط غیر معمول نوشته شده؛ کاغذ اسکناس معمولی و طرح پشت آن نیز بسیار ساده است و تنها دوبار عدد ۵ (یک بار به فارسی و یک بار به انگلیسی) چاپ شده است.

چنان که در زیر دیده می‌شود، جای ارقام ۱۰، ۲۰، ۵۰ و ۱۰۰ ریال در پشت و روی اسکناس نیز کمابیش مانند ۵ ریال است:

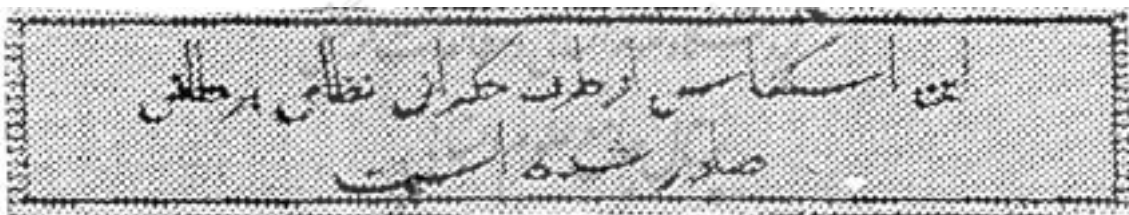
اندازه اسکناسها کمابیش ۶۰٪ اندازه واقعی است.

چنانچه موضوع را کمی بیشتر واکاویم، به این نکته مهم می‌رسیم که در اسکناسهای فراهم شده برای ایران، به جای واژه "Allied" یا «متفقین»، واژه "British" آورده شده است، به این معنا که این اسکناسهای ویژه را تنها مقامات نظامی انگلیس (و نه همه متفقین) برای ایران آماده کرده‌اند.

نکته در خور توجه دیگر اینکه، در پایین همه اسکناسهای یادشده، با خط بسیار ابتدایی که نشان می‌دهد نویسنده اش فارسی زبان نبوده، در یک مستطیل این جمله به چشم می‌خورد: «این اسکناس از طرف حکمران نظامی برطانی صادر شده است». تصویر بزرگ شده این جمله در زیر آمده است. چنان که دیده می‌شود، این رسم الخط حتا نزد کم‌سوادان ایرانی نیز معمول نیست. گذشته از آن، در ایران به کار بردن واژه «برطانی» به جای بریتانیا (یا انگلیس و انگلستان) معمول نبوده و نیست.

عجیب تر از نوع خط، عنوان و مفهومی است که در نوشته بالا به کار برده شده است: «حکمران نظامی برطانی». آیا فرضیه اشغال خاک ایران، که بیشتر به آن اشاره شد، به ذهن نمی‌رسد؟ آیا از این جمله بر نمی‌آید که قرار است پس از اشغال ایران «حکمران» انگلیسی این اسکناسها را به کار گیرد؟

پرسش دیگر اینکه برعکس دیگر اسکناسها، که در صفحات پیشین نشان داده شد و همگی را متفقین برای دوران جنگ به جریان انداخته بودند، چرا انگلیسی‌ها تصمیم گرفته بودند برای ایران فرمانروای انگلیسی بگمارند و این اسکناسها را نیز پیشاپیش و به گفته خودشان از طرف آن «حکمران برطانی» آماده کرده بودند تا بی‌درنگ به جریان گذاشته شود؟

خوشبختانه در نیمه دوم جنگ یعنی از اواسط ۱۹۴۲ سناریوها در مورد ایران برخلاف آرزوی انگلیسیها دگرگون شد: اتحاد جماهیر شوروی درباره اخراج آلمانیهای مقیم ایران التیماتوم داد و دولت ایران ناگزیر از رعایت آن شد ولی با وجود این، نیروهای شوروی شمال ایران را گرفتند و تابخشهایی از مرکز کشور پیش آمدند؛ پادشاه و ادار به ترک کشور شد؛ ارتش آمریکا به میدان آمد؛ در این هیاهو، نیروهای انگلیسی برای پاسداری از هندوستان، بخشهایی از جنوب و خاور ایران را اشغال کردند. در پی این رویدادها، در ۱۳۲۲ نشست با حضور سران آمریکا و انگلیس و اتحاد جماهیر شوروی در تهران برگزار شد که در آن آمریکاییها بر استقلال ایران پای فشردند و بر پایه عهدنامه ای که در همان سال در تهران به امضاء رسید ارتش انگلیس متعهد شد جنوب کشور را تخلیه کند و اتحاد جماهیر شوروی نیز نیروهای خود را از مرکز به نواحی شمالی تر کشور پس کشید (ولی تا مدت‌ها از فراخواندن نیروهایش از ایران خودداری کرد).

به هر رو با فشار آمریکا و دخالت سازمان ملل و سیاست هوشمندانه احمد قوام نخست وزیر، سرانجام نیروهای شوروی نیز از ایران رفتند و استقلال و یکپارچگی سرزمینی کشور تضمین شد. بدین سان، آرزوهای دور و دراز انگلیسیها جامه عمل پوشید و به گفته خودشان «حاکم بر طانی» توانست بر سرزمین ما «حکمرانی» کند و اسکناسهای آنها نیز خوشبختانه به جریان نیفتاد.

پی نوشت:

اصل اسکناسهای نشان داده شده در این مقاله، هم اکنون در موزه بریتانیا در لندن نگهداری می شود و فتوکپی های ارائه شده در این پژوهش نیز از روی نمونه های موجود در آن موزه تهیه شده است.

منابع:

- Lord Rennell of Rodd, 1948: **British Administration in Africa**, HMSO Books.
- Petrov, Vladimir, 1967: **Money and Conquest**, The John Hopkins Press.
- Schwan, C.F. and Boling, J.E., 1978: **World War II Military Currency**, BNR Press.
- **International Bank Note Society Journal**, Vol. 30, No 3, 1991.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی